

VALISTUSTA, SIVISTYSTÄ, KOULUTUSTA
– HAAPAVEDEN MAALAISKUNTA KOULUTUSKESKUKSENA VUOSINA
1870–1896

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian kandidaatintutkielma

9.5.2017

Nita Mäenpää

Sisällys

Johdanto	3
1. KANSAKOULUAATE HAAPAVEDELLÄ.....	7
1.1. Kansakoululaitos laajenee.....	7
1.2. Ensiaskel koulutuksen tiellä – kirkonkylän kansakoulu perustetaan.....	10
2. KASVITARHA- JA KEITTOKOULU POHJOISEN KASVITARHAVILJELYN SANANSAATTAJANA	15
2.1. Puutarhat Nora Pöyhösen intohimona, köyhäinhoito velvollisuutena.....	15
2.2. Oppia pihan ja keittiön puolella.....	20
3. HAAPAVEDEN KANSANOPISTO KANSAA VALISTAMAAN	24
3.1. Konrad Relanderin lahjoitus ja kansanopistohankkeen alkusysäys	24
3.2. Yhteisöllinen innostus – kansanopiston perustaminen	26
Loppulause	31
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	34

Johdanto

Venäjän keisariin Aleksanteri II:n kohdistui 1860-luvulla paljon odotuksia. Venäjällä vaadittiin kansanedustuslaitosta ja muita mittavia yhteiskunnallisia uudistuksia. Keisari päätti kokeilla liberaalin kasvatuksensa suomia oppeja lojaalina pitämäänsä Suomen suurruhtinaskuntaan. Hän käynnisti hallinnon tehostamiseen tähänneen uudistusohjelman.¹ Keisarin aloittamat uudistukset potkaisivat käyntiin suomalaisen kansalaisyhteiskunnan kehityksen.

1800-luvun loppupuolella yhä useampi suomalaislapsi kävi koulua. Muutos johtui paitsi aatteellisista tekijöistä myös elinolosuhteiden muutoksesta. Metsätalouden nousu ja siirtyminen Suomen ilmastoon sopimattomasta maanviljelyksestä karjatalouteen vauhdittivat pääoman kertymistä uusille yhteiskuntaluokille. Samalla niin kaupunkeihin kuin maalaiskuntiin ilmaantui halpoja teollisuustuotteita. Maaseudun väestölle jäi entistä enemmän aikaa ja pääomaa, mikä teki mahdolliseksi lasten kouluttamisen. Myöhemmin kansanopistot alkoivat tarjota mahdollisuuksia myös aikuisväestön opiskeluun.²

Kansalaisyhteiskunnan synty ja yhteiskunnallisten olojen parantuminen loivat ihanteellisen ympäristön suomalaisen koulujärjestelmän kehitykselle. Kandidaatintutkielmani aihe on aina oleellinen ja tärkeä. Koulutus on yksi yhteiskunnan tukipilareista, joten jokaisen on tärkeää ymmärtää, miten ja millaisista lähtökohdista erilaisiin ratkaisuihin on päädytty. Henkilökohtaisesti kiinnostuin juuri tästä aiheesta, koska siinä yhdistyvät monet eri historian osa-alueet. Olen myös kotoisin Haapaveden naapurikunnasta, Nivalasta.

Aihe, rajaus ja tutkimuskysymykset

Kandidaatintyössäni tutkin erityisesti Haapaveden maalaiskunnan koulutuksellista kehitystä. Tutkin työssäni myös Suomen suurruhtinaskunnan talonpoikaisväestön koulutuksen yleistä kehitystä sekä sen taustalla vaikuttaneita aatteellisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä. Haapaveden maalaiskunta on toisaalta tapausesimerkki yleisestä kehityskulusta, mutta myös ainutlaatuinen historiallinen kokonaisuus. Haapavedelle perustettiin vuosina 1870–1896 monta erilaista koulua hyvin varhaisessa

¹ Meinander 2006, 126–127.

² Ahonen 2011, 430–436

vaiheessa. Haapaveden kansakoulu 1870, Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu 1893 ja Keski-Pohjanmaan kansanopisto 1896 olivat monella tapaa oman alueensa ja aikansa edelläkävijöitä koulutuksen saralla. Keskityn tutkimuksessani oppilaitosten perustamisprosessien tutkimukseen, koska uskon juuri noiden vuosien paljastavan eniten perustamisen takana piilleistä syistä ja ongelmista. Tutkimukseni sijoittuu pääosin koulutushistorian kentälle, mutta se sisältää sosiaalhistoriaa köyhyyden historian muodossa. Kasvitarha- ja keittokoulun tapauksessa kyse on myös sukupuolihistorian tai naisten historian tutkimuksesta.

Tarkat tutkimuskysymykseni ovat:

1. Ketkä olivat Haapaveden keskeisiä koulutusvaikuttajia?
2. Millaiset aatteet ja uskomukset vaikuttivat koulutuksen edistymisen taustalla?
3. Millaiset yhteiskunnalliset tekijät hidastivat tai edistivät koulutuksen kehitystä?

Tutkin Haapaveden koulutusvaikuttajien henkilökohtaisia taustoja, kuten yhteiskuntaluokkaa, koulutusta ja aatteellista taustaa. Selvitin, miten paljon suomalaisessa yhteiskunnassa yleisesti vallinneet ajatukset ja suuntaukset vaikuttivat Haapaveden maalaiskunnassa. Samalla olen myös eritellyt, millaisia ajatuksia koulutuksesta eri yhteiskuntaluokilla oli.

Lähteet, tutkimuskirjallisuus ja niiden tulkinta

Vastaavaa aiempaa tutkimusta Haapaveden maalaiskunnasta ei ole tehty. Kouluista on olemassa historiikkeja, mutta ne ovat yleensä paikkakuntalaisten tai koulujen perustajien sukulaisten tekemiä. Historiikeissa on lähdekriittisiä ongelmia, sillä niitä ei ole tehty tutkimuksellisessa mielessä. Olen kuitenkin käyttänyt niitä tutkimuskirjallisuutena, sillä useissa tapauksissa numeroille ja faktoille on merkitty lähteet asianmukaisesti. Sukulaisten kirjoittamien historiikkien tapauksessa suoria väitteitä pitää kohdella varovaisesti, mutta ei ole syytä jättää huomiotta kertomuksista kerättyä tietoa.

Tieteellistä tutkimusta aiheeseen liittyen löytyy koulutushistoriaa yleisesti käsittelevistä kokoomateoksista. MARJA JALAVAN ja KIRSI AHOSAN artikkelit koulutushistorian kokoomateoksessa *Valistus ja koulupenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle* esittelevät tarkkaan keskeiset kansakouluuudat ja vapaata kansansivistystyötä koskevat kehityskulut. Heidän lisäksi olen tutustunut MIKA

OJAKANKAAN ja PÄIVI LIPPOSEN artikkeleihin teoksessa *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä 1*. Fennomanian ja kansanopistojen taustalla vaikuttavia aatteellisia tekijöitä luodetaan erityisesti RAINER AALTOSEN ja JUKKA TUOMISTON artikkeleihin kirjassa *Valistus, sivistys, kasvatus: vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja*. Kansakoululaitoksen historiasta kaikista kattavinta tietoa löytyi 1940-luvulla kirjoitetuista AIMO HALILAN tutkimuksista. Mukaan mahtuu myös tilattuja historiateoksia, kuten HARRI TURUSEN *Tiedon ja taidon majakka: Haapaveden opisto 1896–1996* sekä Jyväskylän yliopiston kotiseutusarjaan kuuluva *Haapavesi ennen ja nyt: 2 Haapaveden kirja*.

Alkuperäislähteinä käytän pääasiassa asiakirjoja Kansallisarkisto Oulun toimipisteeltä sekä Haapaveden kaupunginarkistoista, mutta olen tutkinut myös ajan sanomalehdistä *Kaikua*, *Oulun Wiikko-Sanomia* ja *Oulun ilmoituslehteä*. Lisäksi käytin Haapaveden piirilääkäriin Konrad Relanderin väitöskirjaa *Terveyshoidollisia tutkimuksia Haapajärven piirilääkäripiiristä. 1, Terveyteen vaikuttavien olosuhteiden ja tapojen ynnä yleisen terveystilanteen valaisemiseksi Haapaveden kunnassa*. Väitöskirja voidaan tulkita alkuperäislähteeksi ja tutkimuskirjallisuudeksi: se on samanaikaisesti aikalaisen kertomus Haapaveden oloista, mutta myös lääketieteen ammattilaisen tutkimus.

Asiakirjalähteistä löytyy lähinnä yhdistysten ja johtokuntien pöytäkirjoja, mutta mukana on myös tilastollisia tutkimuksia, vuosikertomuksia ja kirjeluonnoksia. Pöytäkirjat ja kirjeet ovat luonteeltaan erilaisia, sillä ensimmäiset ovat usein hyvin pelkistettyjä ja asiallisia. Niistä on mahdollista saada tarkkaa asiantietoa, mutta uudistuksiin liittyviä ajatuksia ja käytyjä keskusteluja ei yleensä ole kirjattu ylös pöytäkirjoihin. Kirjeitä tulkittaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, kenelle se on osoitettu ja missä tarkoituksessa kirje on kirjoitettu.

Kaikkia alkuperäislähteitä tarkastellessani olen käyttänyt metodinani lähilukua ja lähdekritiikkiä. Tarkka lähdekritiikki on historiaa tutkittaessa tärkeä työkalu, sillä jokainen lähde heijastaa vain yhtä näkökulmaa omasta ajastaan.³ Erityisesti sanomalehtien juttujen ollessa kyseessä on oltava tarkkana siitä, kuka ne on kirjoittanut, mille palstalle ja missä tarkoituksessa. On myös mietittävä, missä määrin ne edustavat yksittäisen kirjoittajan kantaa ja missä määrin Haapaveden asukkaiden yleistä

³ Lappalainen 2002, 15.

mielipidettä. Kaikkia lähteitä lukiessani olen kuitenkin tulkinut myös sitä, mitä kirjoitetuilla riveillä ei suoraan sanota.⁴

Olen jakanut kandidaatintyöni pääluvut kronologisesti. Päädyin tähän ratkaisuun, koska halusin hahmotella työssäni myös Suomessa tapahtuneita suuria kehityslinjoja. Muutokset hahmottuvat helpoiten, kun seurataan koulujen perustamisten välissä tapahtuneita muutoksia kunnan oloissa ja asenteissa. Päälukujen alaluvut on jaettu kronologiseen järjestykseen koulujen perustamista edeltävistä vuosista koulujen varsinaiseen perustamiseen. Kronologisen jaon sisällä asioita kuitenkin käsitellään systemaattisesti.

⁴ Markkola 2008, 169-173

1. KANSAKOULUAATE HAAPAVEDELLÄ

Rautateiden ja höyryn voittokulusta huolimatta Suomi oli 1890-luvulla maatalousvoittoinen maa.⁵ Maanviljelystä eli myös Haapavesi, jonka väestö koostui talollisista ja vuokralla asuvista.⁶ Haapaveden tilalliset olivat kuitenkin suhteellisen varakkaita, mikä tarjosi maalaiskunnalle mahdollisuuden edistää koulutusta. Haapajärven piirikunnan piirilääkäri Konrad Relander toteaa Haapavettä käsittelevässä väitöskirjassaan, ettei vaivaudu erottelemaan toisistaan talollisia ja ylempien yhteiskuntaluokkien edustajia kahden luokan välisten pienien varallisuuserojen vuoksi.⁷

Niin Haapaveden kirkonkylän kansakoulu, Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu kuin Keski-Pohjanmaan kansanopisto Haapavedellä ovat seurausta kansalaisyhteiskunnan synnystä ja maalaiskuntien elinkeinoelämän vilkastumisesta. Kansakoululaitos Haapavedellä alkoi laajeta 1860-luvulla tapahtuneen murroksen myötä. Kirkkoherra ja seurakunta menettivät paikkansa maaseudun ainoana mahtina, ja niiden tilalle nousivat kunnallishallinto ja kansakoululaitos. Vuoden 1865 asetus perusti kunnallishallinnon ja siirsi maaseutupitäjien hallintovallan kirkolta kunnille.⁸ Seuraavana vuonna Suomen senaatti antoi kansakouluasetuksen.⁹

1.1. Kansakoululaitos laajenee

Kuntahallinnon luominen ei ollut ainoa syy kansakouluasetuksen antamiseen, mutta se vaikutti voimakkaasti kansakouluuutteen taustalla. Aiemmin kuntien hallintoa oli hoidettu kirkon järjestämien pitäjänkokousten avulla. Kokoukset olivat kuitenkin luonteeltaan epämääräisiä, sillä niissä käsiteltiin sekaisin seurakunnan ja pitäjän asioita. Niillä ei ollut selkeää hallintorakennetta, vaan tehtyjä päätöksiä toteuttamaan perustettiin erilaisia johtoryhmiä ja toimikuntia.¹⁰ Harvoin järjestetyt ja tehottomat kokoukset eivät olleet riittävän tehokkaita kasvavien pitäjien hoitamiseen. Kunnallishallinto syntyi erottamaan toisistaan maallisen ja kirkollisen vallan sekä paikkaamaan pitäjänkokousten puutteita.

⁵ Meinander 2008, 135.

⁶ Relander 1892, 14.

⁷ Relander 1892, 42.

⁸ Hyvärinen 1973, 512.

⁹ Meinander 2006, 136.

¹⁰ Hyvärinen 1973, 512–513.

Käytännössä uudistus tarkoitti yhteiskunnan hallinnollisten rakenteiden muutosta. Kuntiin perustettiin kunnankokous ja kunnallislautakunta. Kunnankokous oli vapaa kaikille säädystä riippumatta. Äänimäärät oli tosin sidottu veroäyriihin, joten varakas yläluokka sai huomattavasti enemmän ääniä. Kunnallishallinto kuitenkin nosti väistämättä talonpoikaisluokkaa esiin.¹¹ Muutos ei aina ollut toivottu eikä välttämättä näyttäytynyt kovin konkreettisesti talonpoikien elämässä.¹²

Suomen talous lähti nousuun 1850-luvulla Krimin sodan päättymisen jälkeen.¹³ Elintason paranemisen kiihdyttämä väestönkasvu ja voimakas teollistuminen lisäsivät koko Euroopan tarvetta rakentaa, mikä tarkoitti puutavaran menekin nousua. Suomalainen metsäteollisuus kykeni vastaamaan kasvaviin tarpeisiin. Metsäteollisuus lähti nousuun etenkin sen jälkeen, kun höyrystöjen käyttökielto purettiin vuonna 1857. Perinteisesti viljelystä eläneet talonpojat saivatkin yhtäkkiä käsiinsä huomattavan määrän pääomaa. Samalla elinkeinoelämä vapautui ja maalaiskuntien asukkaat heräsivät halpojen teollisuustuotteiden houkutuksiin.¹⁴

Monet halusivat kansakoululaitoksen juurtuvan juuri vilkastuneelle maaseudulle¹⁵. Perheet eivät enää tähänneet omavaraisuuteen, vaan saattoivat myydä omia tuotteitaan sekä ostaa halpoja teollisuustuotteita kyliin ilmestyneiltä kauppiailta. Talollisilla oli entistä enemmän varallisuutta ja kunnallishallinnon myötä myös valtaa. Suomen yläluokka oli huolestunut siitä, miten kunnallishallinnolle ja Suomen kansakunnalle kävisi, jos suurin osa yhteiskunnasta olisi edelleen kouluttamatonta maalaisväestöä.

Kansakouluasetus määräsi kaupunkien kansakoulujen perustamisesta, mutta se ei velvoittanut kuntia mihinkään. Toisin kuin nimestä voisi päätellä, kansakoulut eivät olleet koko kansan kouluja. Niitä kävivät keskimäärin 10-14-vuotiaat lapset¹⁶, joilla oli riittävästi pohjatietoa koulunkäyntiin. Kaupungeissa lapset saattoivat käydä niin sanottua alakansakoulua, jossa opeteltiin kansakouluun vaadittavat tiedot kristinuskosta ja opeteltiin sisälukua.¹⁷

¹¹ Ahonen 2011, 435.

¹² Halila 1949b, 25-27.

¹³ Halila 1949b, 14.

¹⁴ Meinander 2006, 130-131.

¹⁵ Halila 1949b, 14.

¹⁶ Halila 1949a, 377.; Ahonen 2011, 433.

¹⁷ Halila 1949a, 370.

Haapaveden kansakoulu on hyvin tyypillinen esimerkki maalaiskunnan kansakoulusta. Maalaiskunnissa ei yleensä ollut alakansakouluja, vaan vaadittavat pohjatiedot tuli hankkia kotoa tai kirkon järjestämissä kouluissa.¹⁸ Suurin osa Haapaveden lapsista opiskeli vuonna 1883 kierto- ja sunnuntaikouluissa¹⁹, vaikka paikkakunnalla oli jo vuosikymmenen ajan ollut kansakoulu. Kansakoulua ei ollut pakko käydä, ja käytännössä opetuksen tarjoaminen ja tarkkailu jäivät edelleen kirkon osaksi.

Aatteellisesti kansanopetuksessa oli sekä käytännöllisiä että ideologisia piirteitä. Köyhäinhoidon ja valistuneen kansalaisen synnyttämisen lisäksi sivistyneistö yhdisti kansakouluaatteeseen isänmaallisia merkityksiä. Kansallisiksi herättäjiksi kutsutut sivistyneistön edustajat yhdistivät 1700-luvun valistusta 1800-luvulla myllertäneeseen kansallisuusaatteeseen. Kaikki maailman pahuus johtui tietämättömyydestä, joten kansaa sivistämällä voitiin parantaa maailmaa. Samalla oli kyse suomalaisen kansallisen identiteetin luomisesta. Sivistynyt suomenkielinen väestö ottaisi Suomen omakseen.²⁰

Kansakoulut oli kuitenkin tarkoitettu nimenomaan sivistämään kansalaisia heidän omaan asemaansa elämässä. Harvan sivistyneistön jäsen ajatteli, että sen avulla mahdollistettaisiin talonpoikien ja rahvaan lasten opiskelu oppikoulussa ja yliopistossa. Suomen kielen asemaa ja suomalaisuutta ajanut tunnettu suomenmielinen J.V. Snellman oli vakaasti sitä mieltä, että jokaiselle ihmisille tuli opettaa hänen yhteiskuntaluokkaansa vastaavat tiedot. Koulutus ei koskaan voisi olla yleispätevää, eikä sellaiseen tulisi pyrkiäkään.²¹ Kansanopetuksen tarkoituksena oli korkeintaan opettaa lapsia älyllisesti itsenäiseksi ja olojaan aktiivisesti parantaviksi kansalaisiksi.

1800-luvun lopun köyhäinhoito nojasi pitkälti ajatukseen siitä, että koulutuksen avulla voitiin parantaa väestön laatua ja osaamista. Tilattoman ja työttömän väestön suuri määrä aiheutti yhä suurempia rasitteita kunnille.²² Työttömänä oleva väestö oli taloudellinen rasite, mutta myös osoitus siitä, mikä Suomessa oli sivistyneistön mielestä vialla. Alimmat yhteiskuntaluokat olivat laiskoja ja saamattomia²³. Kansankoulu opettaisi tilattomien lapsia ottamaan vastuuta omasta elämästään ja siten siirtäisi heidät pois kuntien vastuulta. Tyypiesimerkki ajan köyhäinhoidosta löytyy Kuopion läänistä,

¹⁸ Halila 1949a, 368-370.

¹⁹ Tilastollisia tietoja lasten koulutuksesta Oulun läänissä Haapaveden kunnassa 1.5.1883. Haapaveden seurakunnan arkisto IIDBh:1. KA.

²⁰ Jalava 2011, 74–75.

²¹ Ojakangas 2003, 54.

²² Ikonen 2003, 131.

²³ Relander 1892, 114.

jossa irtaimen väestön tilannetta pohtinut komitea päätyi lopulta kannattamaan kansakouluverkon tihentämistä²⁴.

Haapaveden kansakoulun tapauksessa oli kyse köyhän väestön auttamisesta, mutta taustalla oli myös tavallista enemmän yleinen koulutusinto. Kuntalaisten ajatukset kansakoulusta ja sen tarpeellisuudesta vaikuttavat hyvin ristiriitaisilta. Usein kansakoulut kohtasivat kunnissa suurta vastustusta, sillä niiden rakentaminen ja ylläpito olivat merkittävä taloudellinen rasite²⁵. Haapavedellä ei kuitenkaan käyty suurta taistelua ensimmäisen kansakoulun perustamisesta, vaan se perustettiin suhteellisen vaivattomasti ja varhaisessa vaiheessa.

1.2. Ensiaskel koulutuksen tiellä – kirkonkylän kansakoulu perustetaan

Koulutuksellisen innostuksen seurauksena Haapaveden pieneen maalaiskuntaan syntyi koko Pyhäjokialueen ensimmäinen kansakoulu.²⁶ Vieläkin poikkeuksellisemman koulusta teki se seikka, että se oli yksi harvoista koko Oulun läänissä. Läänissä oli 1870-luvulla 27 kuntaa²⁷, joista vain neljään oli perustettu kansakoulu. Haapaveden tapaus herätti ihmetystä, sillä pieni kunta kykeni vähillä varoillaan siihen, mihin läänin isommat kaupungit eivät pystyneet.²⁸

Haapaveden kuntakokous päätti perustaa ensimmäisen kansakoulun kirkonkylälle kuntakokouksessa 8.2.1870²⁹. Kuntakokouksen poikkeuksellinen päätös korostuu, kun sitä verrataan vastaavaan hankkeeseen Kuopiossa. Kuopion kansakoulun perustaminen otettiin esille kuntakokouksessa vuonna 1870, mutta toisin kuin Haapavedellä, ehdotus kohtasi ankan vastarinnan. Yksikään talonpoika ei ollut halukas tukemaan ehdotusta. Kansakoulun kannattajat voittivat äänestyksen, mutta asia vietiin setvittäväksi kuvernöörin oikeuteen saakka.³⁰

Haapaveden kuntakokouksen pöytäkirjamerkintä on lyhyt ja ytimekäs. Lyhyestä merkinnästä huolimatta esitys kansakoulusta on varmasti herättänyt keskustelua. Kokous ei ollut yksimielinen päätöksen suhteen, sillä kansakoulu päätettiin perustaa

²⁴ Nieminen 2003, 114.

²⁵ Halila 1949b, 41-42.

²⁶ Kinos 1973, 252.

²⁷ Halila 1949b, 63.

²⁸ "Kirje Helsingistä" (kirj.) *Oulun Wiikko-Sanomia* 17.12.1870

²⁹ Haapaveden kuntakok. ptk. 8.2.1870. Haapaveden kaupungin I arkisto Ca 1. HKA.

³⁰ Ojakangas 2003, 68-69.

äänin 146–79. Äänestyksen osallistuneiden henkilöiden taustoista ei ole tietoja, mutta kansakoulua ovat todennäköisesti vastustaneet talolliset ja muut rahvaan edustajat. Haapaveden kunnassa oltiin epäluuloisia koulun suhteen. Suurin vastustus syntyi kustannuskysymysten takia³¹, mikä on tyypillistä maalaiskunnissa. Kansakoulun rakentaminen ja pitäminen yllä vaativat kunnalta varoja.

Päivi Lipponen kuvailee artikkelissaan Kuopion kansakouluesityksen kohtaloa ajalle tyypilliseksi: talonpojat asettuivat vastustamaan herrojen esityksiä joskus jopa pelkän periaatteen vuoksi.³² Haapaveden kirkonkylän kansakoulua perustamassa oli mukana joitakin sivistyshenkisiä talonpoikia. Kansakoulun johtokuntaan nimitettiin heistä kaksi.³³ Kokouksen jälkeen julkaistu yleisönosastokirjoitus Oulun Wiikko-Sanomissa kiittelee kunnan sivistyneistöä ja talonpoikia hyvästä ratkaisusta, mutta mainitsee muutamien hyvävaraisten pitävän kansakoulua täysin turhana uudistuksena.³⁴ Haapaveden kansakoulun tapauksessa hanketta ovat olleet ajamassa useat eri yhteiskuntaluokat, eikä vastustusta ole syntynyt luokkapohjaisesti.

Haapaveden kansakoulun perustamisen syynä on ollut halu parantaa alueen toimeentuloa ja yhteiskunnallista tilaa. Yleisönosastokirjoituksessa mainitaan, miten hallan tuomat nälkävuodet jättivät jälkeensä nälästä ja kurjuudesta kärsiviä lapsia. Kuten monissa muissakin maalaiskunnissa, myös Haapaveden tapauksessa koulutus nähtiin ratkaisuna kärsimyksen vähentämiseen. Kansakoulun käynyt nuori osaisi ainakin laskea tulot ja menot tasan, jos ei muuta.³⁵

Haapaveden kansakoulu aloitti toimintansa syksyllä 1870. Vuoden 1872 kansakoulutarkastuksen pöytäkirja esittää koulun oppilasmääräksi 50 oppilasta, mutta heistä kaikki eivät todennäköisesti ole olleet mukana koulun opetuksessa³⁶. Haapaveden piispantarkastuspöytäkirjojen mukaan koulussa oli noin 30 oppilasta vuonna 1878³⁷. Oppilasmäärä oli pieni verrattuna siihen, miten paljon lapsia Haapavedellä oli. Vuonna

³¹ Kinos 1970, 7.

³² Lipponen 2003, 69.

³³ Haapaveden kuntakok. ptk. 8.2.1870. Haapaveden kaupungin I arkisto Ca 1. HKA.

³⁴ O. Palola, "Haapajärveltä, Vatjusjärven kylästä" (yl.osast.kirj.) *Oulun Wiikko-Sanomia* 10.9.1870

³⁵ O. Palola, "Haapajärveltä, Vatjusjärven kylästä" (yl.osast.kirj.) *Oulun Wiikko-Sanomia* 10.9.1870

³⁶ Kinos 1973, 252.

³⁷ Haapaveden piispantarkastuksen ptk. 3.-5.10.1878. Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto Eb:7. KA.

1883 kunnassa oli 800 kouluikäistä lasta, joista vain 30 opiskeli kansakoulussa. Suurin osa kouluikäisistä lapsista kävi sunnuntaikoulua.³⁸

Oppilaiden määrä ei lisääntynyt vuosikymmenen aikana. Syynä ovat sekä kielteiset asenteet että maalaiskuntien hajanaisuus³⁹. Monilla maalaiskunnilla oli Haapaveden tapaan ongelmana kylien syrjäisyys. Kaukana asuvilla perheillä ei yksinkertaisesti ollut varaa lähettää lapsiaan kirkonkylän eli keskustan kansakouluun. Kaiken lisäksi Haapavedellä oli huonot tieyhteydet – joihinkin kyliin ei mennyt kunnollista tietä lainkaan⁴⁰.

Asenteet kansakoulua kohtaan olivat varmasti moninaiset. Kansakoulu tunkeutui maaseudun perinteisten arvojen ja asenteiden väliin. Aiemmin lapsuudesta oli hypätty suoraan aikuisuuteen. Lapset auttoivat vanhempiaan töissä jo pienestä pitäen ja siirtyivät siitä sitten suoraan vastuullisempiin töihin. Kansakoulu toi kahden elämänvaiheen väliin uuden siirtymäkauden – nuoruuden.⁴¹ Kansakoulussa vietetyt vuodet sisälsivät aivan uudenlaista tekemistä ja oppimista kuin eräänlainen pienenäikuisuus aiemmin.

Kansakoulun tuomien muutosten lisäksi sivistyneistön lupaukset olojen parantumisesta tuntuivat tyhjiltä, sillä kansakoulu ei kyennyt tarjoamaan nopeita muutoksia. Kansakouluissa oli yleensä yhden markan lukukausimaksu.⁴² Lukukausimaksu lisäsi kielteisiä asenteita entisestään, sillä jo lapsen lähettäminen kouluun merkitsi työvoiman ja sitä kautta tulojen menetystä. Toisaalta Haapaveden kunnan alueella oli myös monia vuokralla asuvia⁴³, joilla ei ollut tarjota tilan töitä lapsilleen.

Vahvin kielteisyys kuitenkin syntyi henkisellä tasolla: talonpojat eivät olleet tottuneet ajatukseen siitä, että hekin voisivat saada koulutusta. Sivistys näyttäytyi outona ja omaa elämäntapaa uhkaavana tekijänä⁴⁴. Lapsesta saattaisi kasvaa työtä ja sukua vieroksuva herra. Kansakoulun opettajia ja kirkkoherraa kyllä kunnioitettiin, mutta heidän sivistyksensä oli erilaista kuin talonpojan tietämys. Toisinaan yläluokan

³⁸ Tilastollisia tietoja lasten koulutuksesta Oulun läänissä Haapaveden kunnassa 1.5.1883. Haapaveden seurakunnan arkisto IIDBh:1. KA.

³⁹ Halila 1949b, 14.

⁴⁰ Kertomus Haapaveden seurakunnan tilasta piispantarkastusta varten vuonna 1895. Oulun hiippakunnan tuomiokapitulien arkisto Eb:7. KA.

⁴¹ Halila 1949b, 16.

⁴² Halila 1949a, 376.

⁴³ Relander 1892, 14.

⁴⁴ Halila 1949b, 42

koulutusintoilua pidettiin vähän turhanpäiväisenä. Lähtökohdat eivät olleet samanlaiset, ja eri yhteiskuntaluokat arvostivat erilaisia asioita.

Haapaveden talonpoikien sivistysinnosta huolimatta kuntalaiset eivät suhtautuneet kansakouluun pelkästään myönteisesti. Seurakunnan piispantarkastuksen yhteydessä vuonna 1878 tuomiorovasti kehotti erikseen maalaiskunnan vanhempia viemään lapsensa kansakouluun. Hän totesi, että oli lapsen parhaaksi saada koulutusta. Samalla tuomiorovasti kuitenkin kehui kuntalaisten antamaa alkuopetusta, joka oli tavalliseen tapaan annettu kotona.⁴⁵ Seitsemän vuotta myöhemmin seurakunnan kirkkoherra Augustus Mömmö toteaa, ettei Haapaveden kansakoulu ”kumminkaan, en tiedä, mistä syystä, ole oikein voittanut seurakunnan suosiota.”⁴⁶

Vielä 1890-luvullakin kansakoulua kohtaan oltiin varovaisia. Sanomalehti *Kaiku* julkaisi Kirjeitä -osastolla kirjoituksen Haapaveden Karsikkaan kansakoulun virallisista avajaisista. Pastori K.A. Pohjolan tilaisuudessa pitämä puhe kuvastaa kuntalaisten asenteita kansakoulua kohtaan. Pohjolan puhe keskittyy vakuuttamaan kuulijoita siitä, miten tärkeä tehtävä kansakoululla on. Pastori toteaa monilla olevan edelleen väärää luuloja kansakoulua kohtaan, minkä jälkeen hän listaa joukon ajalle varsin tyypillisiä ennakkoluuloja.⁴⁷ Niiden vastapainoksi Pohjola asettaa valistusaatteesta poimitun käsityksen siitä, miten koulutus poistaa ihmisistä pahuuden.

Samalla Pohjola kytkee opetukseen uskonnollisuuden, sillä kuuliainen lapsi pelkää myös Jumalaa. 1800-luvulla koulutus oli vielä pitkälti kirkon varassa, joten ei mikään ihme, että siinä korostuivat uskonnolliset pyrkimykset. Samanlaisia ajatuksia esiintyi jo kansakoulun perustamisen yhteydessä: kansakouluopetuksen katsottiin opettavan lasta Jumalan asettamaan rooliin ja tekevän tästä kunnollisen kansalaisen⁴⁸. Kansakoulun pääsyyvaatimuksiinkin kuului kristillisten oppien osaaminen.⁴⁹

Haapaveden kuntalaisten suhtautuminen kansakouluun oli alkujaan myönteisempää kuin monissa muissa kunnissa. Kehityskulku oli kuitenkin hyvin tyypillinen: 1870-1880-luvuilla kansakouluihin suhtauduttiin vielä hyvin epäilevästi, mutta 1890-luvun

⁴⁵ Haapaveden piispantarkastuksen pöytäkirja 3.-5.10.1878. Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto Eb:7. KA.

⁴⁶ Kertomus Haapaveden seurakunnan tilasta 2.-4.10.1885 pidettävää piispantarkastusta varten. Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto Eb:7. KA.

⁴⁷ ”Kansakoulun awaus Haapawedellä” (yleis.osast.) *Kaiku*. 22.10.1897.

⁴⁸ O. Palola, ”Haapajärveltä, Vatjusjärven kylästä” (yl.osast.kirj.) *Oulun Wiikko-Sanomia* 10.9.1870

⁴⁹ Halila 1949a, 377.

aikana asenteet lientyivät merkittävästi⁵⁰. Vuonna 1889 kuntaan perustettiin yksityinen kansakoulu tilallisen Abraham Rantosen toimesta⁵¹. Kansakouluasetus mahdollisti yksityisten tahojen kansakoulut maaseudulla, jos kunta ei kyennyt pitämään yllä tarpeeksi montaa koulua. Haapaveden kunta ei kuitenkaan lähtenyt mukaan koulun rahoittamiseen, vaan hylkäsi yksi toisensa jälkeen Rantosen avustushakemukset. Kyse oli yksityishenkilön halusta edistää koulutusta, mikä tuottikin tulosta. Rantosen yksityisessä kansakoulussa opiskeli 1890-luvun lopussa 26 oppilasta.⁵² Haapaveden kuntalaiset eivät ole olleet täysin haluttomia lähettämään lapsiaan opintielle.

Pari vuosikymmentä kirkonkylän kansakoulun perustamisen jälkeen Haapaveden kunta havahtui kasvavan kunnan koulutusongelmaan. Kunnassa oli yhä enemmän lapsia, mutta kouluja oli vähän ja ne olivat monille liian kaukana. Kansakoulutarkastaja totesi vuonna 1897, että Haapavesi kaipasi kipeästi lisää kansakouluja. Kuntakokous ei pistänyt hanttiin, vaan päätti saman tien ryhtyä vähittäiseen kansakoulujen perustamiseen.⁵³ Myöhemmin samana vuonna perustettiin kansakoulu Karsikkaan kylään⁵⁴.

Sanomalehti Kaiun yleisönosastokirjoitus kertoo ainakin yhden kuntalaisen ottaneen Karsikkaan kansakoulun innokkaasti vastaan. Kirjoittaja kertoo ylpeänä, että pian Haapavedestä tulee oikea Oulun läänin mallikunta koulutuksen saralla. Tuolloin kunnassa toimi kahden kansakoulun lisäksi kasvitarha- ja keittokoulu sekä kansanopisto. Kirjoituksessa kaavaillaan Haapavedestä kuntaa, joka jättää kaikki muut Pohjanmaan kunnat jälkeensä. Kirjoittaja päättää tekstinsä todeten, että muiden sietäisi ottaa esimerkistä onkeensa.⁵⁵ Yksittäinen mielipide ei kerro koko kunnan väestön ajatuksista, mutta osoittaa selvästi, millaisia tausta-ajatuksia Haapaveden kunnassa on ollut. Kansakoulujen vakiuduttua kylämaisemaan niistä tuli monille kunnille oikeita ylpeyden aiheita.

⁵⁰ Halila 1949b, 28.

⁵¹ Ruokonen 1948, 106.

⁵² Kinos 1970, 8.

⁵³ Haapaveden kuntakok. ptk. 12.5.1897. Haapaveden kaupungin I arkisto Ca 2. HKA.

⁵⁴ Haapaveden kuntakok. ptk. 6.9.1897. Haapaveden I arkisto Ca 1. HKA.

⁵⁵ "Mallikunta Oulun lääniin" *Kaiku* 7.10.1897.

2. KASVITARHA- JA KEITTOKOULU POHJOISEN KASVITARHAVILJELYN SANANSAATTAJANA

Haapaveden kansakoulu perustettiin varhaisessa vaiheessa vuonna 1870. Oulun läänissä oli tuolloin vain muutamia kansakouluja.⁵⁶ Kansakoulujen perustaminen oli yksi tapa parantaa Suomen suuruhtinaskunnan köyhien asemaa sekä valmistaa talonpoikia kunnallishallinnon tarpeisiin. Haapaveden tapauksessa kansakoulun vakiintuminen paikkakunnalle loi mahdollisuuksia erilaisten koulutusmuotojen syntymiselle.

Kiihtynyt väestönkasvu toi mukanaan ikäviä lieveilmiöitä: maaseudulla oli yhä enemmän työtöntä ja tilatonta väestöä. Köyhäinhoito oli hoidettava jotenkin, mutta mitä enemmän tilatonta väestöä oli, sitä raskaammaksi taakka kävi kunnalle ja sen tilallisille.⁵⁷ Kansakoululaitos oli syntynyt jo aiemmin kouluttamaan maaseudun lapsia, mutta nopeampia ratkaisuja haluttiin saavuttaa aikuisväestön kouluttamisen kautta⁵⁸. Kirjavalle vapaan sivistystyön kentälle syntyi myös vuonna 1893 perustettu Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu.

2.1. Puutarhat Nora Pöyhösen intohimona, köyhäinhoito velvollisuutena

Vuonna 1886 Johan Pöyhönen muutti Haapaveden maalaiskuntaan. Hänet oli valittu seurakunnan uudeksi kirkkoherraksi.⁵⁹ Haapaveden ja sen lähialueiden kannalta oleellista oli, että hän toi mukanaan vaimonsa ruustinna Aleksandra Eleonora Pöyhösen. Europaeuksen (myöhemmin Äyräpää) pappissukuun syntynyt Nora oli saanut aikansa naiseksi paljon mahdollisuuksia kouluttautua ja hankkia tietoa häntä kiinnostavista asioista. Huono terveys kuitenkin katkaisi kansakouluopettajan opinnot Jyväskylän seminaarissa. Niiden lisäksi Pöyhönen kävi Aleksanterin Keisarillisen yliopiston maatalouskemian kursseja ja kuunteli vanhimman veljen Anders Europaeuksen intomielistä puhetta maanviljelyksen tieteellisestä puolesta.⁶⁰

⁵⁶ "Kirje Helsingistä" (kirj.) *Oulun Wiikko-Sanomia* 17.12.1870

⁵⁷ Lipponen 2003, 65.

⁵⁸ Ahonen 2011, 434.

⁵⁹ Sariola 1948, 33.

⁶⁰ Ruoff 2015, 61–62.

Nora Pöyhösen innokkuuden ansiota oli, että Haapavedelle avattiin 1.5.1893 kasvitarha- ja keittokoulu⁶¹ vähävaraiselle väestölle. Koulun tarkoituksena oli tarjota opetusta nuorille naisille kasvitarhan viljelyssä ja hoidossa sekä kasvien hyödyntämisessä ruoaksi. Koulu ei ollut aivan ensimmäistä laatuaan Suomessa, sillä Piikkiöön oli edellisenä vuonna perustettu vastaava oppilaitos.⁶² Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö koulu olisi ollut omana aikanaan ja maantieteellisellä paikallaan poikkeuksellinen. Ajatus kasvitarhaviljelyn opettamisesta kansalle oli ennenkuulumaton, mutta kenties jopa vielä hämmästyttävämpänä koettiin se, että moista yritettiin pohjoisessa. Nora Pöyhönen mainitsee usein halunsa tuoda Helsingin näyttelyihin mukanaan omia tuotoksiaan – ne kun eivät hänen mielestään hävinneet lämpimän ilmanalan kasvateille lainkaan.⁶³ Kyse oli hänen mukaansa pikemminkin taidosta ja asenteesta kuin siitä, että Haapaveden maaperä ja ilmanala olisivat oikeasti olleet sopimattomia kasvien viljelylle.

Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulua ei olisi perustettu ilman ruustinnan harrastuneisuutta ja henkilökohtaista kiinnostusta asiaa kohtaan. Nora Pöyhönen ei kuitenkaan elänyt eristyksissä oman aikansa vaikutteista ja ajatuksista. Hän sai paljon apua läheisiltään ja perhetuilta, jotka olivat yhteiskunnallisesti vaikuttavassa asemassa. Noran idea olisi todennäköisesti otettu hyvin toisella tavalla vastaan, jos se olisi esitetty puoli vuosikymmentä aikaisemmin. Kasvitarha- ja keittokoulu oli hyvin vahvasti oman aikansa tuotos: sekoitus rouvasväenyhdistyksille tyypillistä uskonnollisävytteistä hyväntekeväisyyttä, kansallista edistys halua ja maalaiskuntien köyhäinhoitoa.

Maatalousvoittoisena kuntana Haapavesi kärsi Pohjois-Suomen epäsuotuisesta ilmastosta. 1860-luvun katovuodet löivät sitä ankarasti. Hallalle arka ja hankalasti viljeltävä peltomaa takasi sen, että erityisesti Haapaveden tilaton väestö kärsi ankarasti huonoista satovuosista.⁶⁴ Nora Pöyhösen kipinä kasvitarhaviljelyn opettamiseen lähti liikkeelle tästä samasta havainnosta. Hoidettuaan kuuden vuoden ajan pappilan

⁶¹ Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulun vuosikertomus 1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db: 1. KA.

⁶² Ruoff 2015, 66.

⁶³ Nora Pöyhösen luonnos kirjeestä Oulun läänin talousseuralle 6.10.1891., Nora Pöyhösen luonnos kirjeestä Oulun lään. tal.seuralle 27.3.1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db: 1. KA.

⁶⁴ Relander 1892, 12.

pihamaata hän oli huomannut omien kasvilavojensa kukoistavan, vaikka kuntalaisten pellot olivat mädästä mustina⁶⁵.

Rovastinna oli innokas puutarhaharrastaja. Harrastus alkoi Pielisjärvellä, jossa Johan Pöyhönen oli aiemmin toiminut kappalaisena. Kiireisenä kirkonmiehenä hän ei ehtinyt hoitaa talon maanviljelystä. Maatalouskemian ja isoveljen opit mielessään Nora Pöyhönen ryhtyi hoitamaan sitä puolta. Haapavedelle muutettuaan hän jatkoi pihatöiden parissa, vaikka tällä kertaa olikin kyse piirilääkäri tohtori Relanderin määräyksestä. Nora Pöyhösen terveys oli heikko, ja hänen oli hoidettava sitä ulkoilmalla ja kohtuullisella liikunnalla.⁶⁶ Aluksi kyse oli lähinnä oman terveyden ja pappilan yleisilmeen parantamisesta, mutta hiljalleen ruustinnan mieleen alkoivat hiipiä ajatukset omien taitojen valjastamisesta suuremman asian hyväksi.

Suomenmieliset olivat 1800-luvun puolivälin tienoilta alkaen ajaneet suomenkielisen väestön koulutustason nostamista. Kansakoululaitos ja suomenkieliset oppikoulut olivat jo syntyneet tuon aatteen pohjalta. Suomenmielisten tavoitteet eivät varmasti olleet Nora Pöyhöselle vieraita. Hän oli myöhemmin mukana Keski-Pohjanmaan kansanopiston perustamisessa.⁶⁷ Ruustinnan koulun ja kansanopiston välillä oli monia yhteneviä piirteitä: molemmat koulut halusivat parantaa Haapaveden alueen oloja ja kiinnittivät huomiota vähävaraisten asemaan. Kasvitarha- ja keittokoulun aatteellinen motivaatio oli kuitenkin paljon käytännönläheisempi kuin kansanopiston.

Rovastinnan tarve auttaa maaseudun väestöä lähti liikkeelle lapsista. Ajalle oli varsin tyypillistä ajatella, että maaseudun väestö oli laiskaa ja älynlahjoiltaan hidasta.⁶⁸ Koulutuksen kautta heitä voitiin aktivoida ja opastaa hankkimaan itselleen lisää tulonlähteitä. Saman ajatuksen jakoi Haapajärven piirilääkäri, jonka mukaan köyhä kansa oli erityisen laiskaa ja velttoa.⁶⁹ Maaseudun tilattomalla väestöllä oli usein työttömyysjaksoja, sillä töitä oli tarjolla lähinnä kesäisin.⁷⁰

Kansakouluverkon parantaminen oli tyypillinen tapa parantaa väestön oloja, mutta myös miesten kotiteollisuus- ja maatalouskoulut olivat suosittuja⁷¹. Kansakoulut oli

⁶⁵ "Käytännöllisiä kasvitarha- ja ruoanlaittokouluja naisia varten."(pk.) *Koti ja yhteiskunta*. 15.3.1893.

⁶⁶ Ruoff 2015, 63.

⁶⁷ "Puhe kansanopisto-iltamasta 3.1.1896" *Kaiku*. 8.1.1896.

⁶⁸ Nieminen 2003, 109.

⁶⁹ Relander 1892, 114.

⁷⁰ Nieminen 2003, 115.

⁷¹ Nieminen 2003, 114.

suunnattu kouluikäisille lapsille, ja niissä pyrittiin opettamaan tarpeellisen perussivistyksen lisäksi lukemista ja laskentaa. Aikuiskoulutuksen kenttä oli kirjava, mutta yleensä opinahjot pyrkivät tarjoamaan väestölle lisätuloja ja mahdollisuuden totuttautua pysyvään työntekoon. Haapavedellä oli varhain myös naisten käsityökouluja⁷², mutta ne eivät tuntuneet tuottavan tulosta, sillä alueen käsityötaidot pysyivät heikkoina⁷³.

Ruustinna pyrki juuri väestön elinolojen kohottamiseen, vaikka hän aloittikin aikuisten sijaan lapsien kouluttamisesta. Vuonna 1892 hän perusti kansakoulun vuosikurssin päättäjäisten yhteydessä kasvitarhayhdistyksen halukkaille lapsille. Tarkoituksena oli opastaa lapsia ruokakasvien viljelyssä ja opettaa heille, miten niistä valmistetaan ruokaa. Ehdotus otettiin vastaan ”suurella mielisuosiolla.”⁷⁴

Myös Haapaveden kunta otti Nora Pöyhösen aloitteellisuuden mielihyvin vastaan: kansakoulun johtokunta hankki yhdistyksen tarpeita varten kasvien siemeniä.⁷⁵ Johtokunnan ele ei ollut mitenkään epätavallinen. Suomalainen kansakoululaitos osallistui puutarha- ja kasvitarhaviljelyn levittämiseen ympäri Suomen.⁷⁶ Puutarhaviljelyn avulla kansa saattoi kasvattaa omavaraisuuttaan tai hankkia pieniä lisätuloja kasviksia myymällä. Toisaalta kansakoululaitoksen innostuneisuus kertoo toiminnan harvinaisuudesta Suomessa. Puutarhaviljely ei ollut yleinen harrastus 1800-luvun lopun Suomessa.⁷⁷ Ei mikään ihme, että myös Haapaveden pitäjäläiset vierastivat ensin ajatusta puutarhoista. Ne eivät olleet monille tuttuja, ja jos olivatkin, niistä tulivat lähinnä mieleen Etelä-Suomen herrojen puutarhat. Puutarhaviljelystä tietämätön saattoi tutustua siihen lähinnä Helsingissä järjestettävien näyttelyiden kautta.

Haapaveden asukkaiden lievästä vastustelusta huolimatta Nora Pöyhönen ryhtyi tarmokkaasti toimeen. Hän käytti yhden kesän siihen, että opasti lapsia kasvipenkien tekemisessä, hoitamisessa ja lopulta hyödyntämisessä. Erityisen tärkeänä Pöyhönen piti rahakkaiden piparjuurien ja puutarhamansikoiden viljelyä.⁷⁸ Ahomansikat möivät hyvin

⁷² Toivanen 1948, 79.

⁷³ Relander 1892, 114.

⁷⁴ Haapaveden kasvitarhayhdistyksen kokouksen ptk. 14.5.1892. Haapaveden kasvitarhayhdistyksen arkisto Cc:1. KA.

⁷⁵ Haapaveden kasvitarhayhd. kok. ptk. 17.5.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

⁷⁶ Halila 1949b, 194.

⁷⁷ Halila 1949b, 195.

⁷⁸ Haapaveden kasvitarhayhd. kok. ptk. 1.6.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

Haapaveden varakkaille kylpylävieraille.⁷⁹ Ajatus osoittaa rovastinnan olleen tietoinen seurakunnan asioista ja miettineen sopivia tapoja auttaa pitäjän asukkaita.

Yhteisen hyvän ja oman työn merkityksen korostaminen olivat Nora Pöyhöselle tärkeitä asioita. Eräässä heinäkuisessa kasvitarhayhdistyksen kokouksessa hän kertoi lapsille tarinan heinäkorresta ja sadepisarasta. Tarkoituksena oli kannustaa lapsia työskentelemään ahkerasti yhteisen hyvän eteen. Tarinan mitätön heinänkorsikin kykeni suuriin tekoihin, koska se teki ne yhdessä muiden heinänkorsien kanssa. Jos kaikki 40 kansakoululaista viljelisivät yhdessä lanttuja, he voisivat tuottaa kuntaan ainakin 1000 markkaa.⁸⁰ Tarinassa korostuvat Pöyhösen henkilökohtainen halu auttaa köyhää väestöä sekä ajan yleinen käsitys köyhäinhoidosta. Laiskuus oli köyhyyden syynä⁸¹, joten toimettomuudesta oli syytä tehdä loppu heti lapsuudessa.

Ruustinnan ajatteluun on luultavasti vaikuttanut myös Suomeen 1840-luvulla rantautunut köyhäinkouluuute, filantropia. Aate katsoi köyhien ja vähäosaisten auttamisen olevan ylempien luokkien velvollisuus.⁸² Erityisesti rouvasväenyhdistykset ottivat asian omakseen. Nora Pöyhönen tarkkaili seurakunnan asukkaita usean vuoden ajan ja koki erityisen tärkeäksi, että kasvitarha- ja keittokoulu tarjoaisi koulutusta seurakunnan vähävaraisille.⁸³

Jo vuonna 1892, vuosi ennen varsinaisen koulun syntymistä, Pöyhönen lähetti Oulun läänin talousseuralle anomuksen. Talousseuralalla oli poikkeuksellisesti käytettävissään 500 markkaa Oulun läänin alueen kasvitarhahoidon edistämiseen. Nora Pöyhönen halusi noista rahoista itselleen 200 markkaa voidakseen hankkia sopivia työkaluja ja kirjallisuutta Haapaveden seurakuntalaisten avustamiseksi kasvitarhanhoidossa.⁸⁴

Voimakkaan uskonnollinen luonne oli varmasti yksi painava tekijä. Papin tyttärenä Nora Pöyhönen oli saanut uskonnollisen kasvatuksen, jonka opeista hän ei luopunut aikuisiälläkään. Pöytäkirjat ja vuosikertomukset rovastinnan koulusta kertovat, että hän painotti ruoka- ja iltarukouksia. Opettaessaan lapsia hänelle oli erityisen tärkeää puhua uskonnosta ja opettaa sen kertomusten kautta. Lapsille hän kertoi, että omaa kasvitarhaa

⁷⁹ Ruoff 2015, 64.

⁸⁰ Haapaveden kasvitarhayhd. kok. ptk. 25.7.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

⁸¹ Jalava 2011, 74–75.

⁸² Jalava 2011, 75.

⁸³ ”Käytännöllisiä kasvitarha- ja ruoanlaittokouluja naisia varten.”(pk.) *Koti ja yhteiskunta*. 15.3.1893.

⁸⁴ Nora Pöyhösen luonnos kirjeestä Oulun läänin talousseuralle 15.5.1892. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

oli syytä pitää kalliina ja pyhänä paikkana.⁸⁵ Pappilan vaalitussa puutarhassa pidetty kasvitarhayhdistyksen kokous varmasti olikin hänelle pyhä.

2.2. Oppia pihan ja keittiön puolella

Nora Pöyhösen kasvitarhayhdistyksen kesä päättyi vuosijuhliin 27.10.1892. Ruustinna kutsui kasvitarhayhdistyksen ahkerimmat lapset vanhempineen pappilaan päivällisille. Tarkoituksena oli vakuuttaa lasten vanhemmat kasvitarhavihjelyyn hyödyllisyydestä. Pitäjäläisten mielipiteet puutarhoista eivät nimittäin olleet täysin ennakkoluulottomat. Seuraava ote vuosijuhlien pöytäjuhliilta kertoo ytimekkäästi siitä, millaisia virheellisiä ajatuksia pitäjäläisillä oli yhdistyksen toimintaan liittyen.

Suurella mieltymyksellä ottivat emännät osaa ruokien valmistamiseen ihmetellen, että kasvitarha tuotteet olivat säilyneet hallalta, ja että niistä voi valmistaa niin monta eri ruokalajeja ja saada ne niin maukkaaksi niin vähillä lisä aineella.⁸⁶

Päivälliset olivat varmasti ruustinnan näkökulmasta onnistuneet. Pöytäkirja mainitsee erikseen monen kasvitarhan vastustajan joutuneen luopumaan epäluuloistaan.⁸⁷ Mainintaa ei olisi erikseen kirjoitettu, jos ei olisi ollut selkeää, että Haapaveden pitäjässä pidettiin kasvitarhayhdistystä vähän turhanpäiväisenä touhuna. Päivälliset toivat kuitenkin käytännön kokemuksen yläluokan puheiden rinnalle, mikä varmasti sai monien asenteet ainakin vähän pehmenemään. Yhdistyksen jäsenet kiittelivät Nora Pöyhöstä vaivannäöstä ja ystävällisestä käytöksestä lapsia kohtaan. Saadut kiitokset rohkaisivat ruustinnaa viemään opetusajatuksen entistä pidemmälle.

Onnistuneista päivällisistä huolimatta kasvitarhayhdistyksen toiminta ei jatkunut. Ongelmaksi muodostui pitäjäläisten kokemattomuus ja jopa piittaamattomuus kasvitarhoista. Lapset eivät saaneet yksin hoidettua kasvilavojaan, vaan he olisivat tarvinneet niiden hoitoon vanhempiensa apua.⁸⁸ Äideillä ei ollut minkäänlaista käsitystä siitä, miten puutarhakasveja oikein tuli hoitaa. Nora Pöyhönen oli selvästi tietoinen asiasta jo aiemmin, sillä hän oli hakenut useampaan otteeseen avustuksia Oulun läänin

⁸⁵ Haapaveden kasvitarhayhd. ptk. 25.7.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

⁸⁶ Haapaveden kasvitarhayhd. vuosijuhlien ptk. 27.10.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

⁸⁷ Haapaveden kasvitarhayhd. vuosijuhlien ptk. 27.10.1892. Haapaveden kasvitarhayhd. arkisto Cc:1. KA.

⁸⁸ Ruoff 2015, 64.

talousseuralta kasvitarhahoidon edistämiseksi Haapavedellä. Kasvitarhayhdistyksen kohtalo oli Pöyhöselle selkeä osoitus siitä, mihin suuntaan hänen tulisi pyrkiä.

Kasvitarha- ja keittokoulu tuli perustaa opinahjoksi nuorille naisille. Heidän roolinaan oli äiteys, jonka kautta he voisivat jakaa tietojaan Suomen kasvavalle nuorisolle.⁸⁹ Paikkakunnalla oli jo kansakoulu lapsille, mutta nuorille naisille oli harvoin tarjolla edes ylimääräisiä pikkutöitä.⁹⁰ Naisten kouluttaminen kasvitarhaviljelyksessä ja ruoanlaitossa näyttäytyi sopivana keinona vähävaraisten auttamiseen. Rovastinnan mukaan tarkoituksena oli tehdä kasviksien viljelystä niin helppoa ja edullista, että tavallisella kansalla on siihen varmasti varaa⁹¹.

Nora Pöyhönen otti kouluajatuksen vakavasti. Hän halusi olla perusteellinen ja pätevä opettaja, mistä kertovat jo vuoden 1892 hakemukset kirjallisuuden, välineistön ja opin hankkimiseksi⁹². Nora vaikuttaa omaksuneen ajatuksen elinikäisestä oppimisesta: koulun perustamisen jälkeen hän halusi vielä päästä seuraamaan opetusta muissa kasvitarhakouluissa. Hän haaveili opintomatkasta Suomen puutarhayhdistyksen kouluun.⁹³

Oulun läänin talousseuran ja kasvitarhayhdistyksen jäsenien suoman luottamuksen rohkaisemana Pöyhönen lähetti jälleen 29.1.1893 kirjeen Oulun läänin talousseuralle. Vastaus kirjeeseen oli suotuista: talousseura puolsi Nora Pöyhösen oikeutta saada valtionapua ”käytännönläheisen kasvitarhaviljely- ja keittokoulun perustamiseen.” Samalla Pöyhöselle myönnettiin 200 markan matkaraha, jotta hän voisi lähteä toiselle opintomatkalle Helsinkiin. Tällä kertaa tarkoituksena oli paikata rovastinnan puuttuvia pätevyksiä ja hankkia tietoa ruoan valmistuksen teoriasta.⁹⁴ Pöyhönen hankki matkarahan turvin kotitalousopettajan pätevyden.⁹⁵

Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu aloitti toimintansa 1.5.1893. Koulussa oli alussa 8 oppilasta, jotka olivat kaikki kotoisin Pohjois-Suomen alueelta. Pöyhönen opetti nuoria naisia itse, vaikka välillä hänellä olikin apunaan 14-vuotias tyttärensä Maiju.

⁸⁹ Käytännöllisiä kasvitarha- ja ruoanlaittokouluja naisia varten.”(pk.) *Koti ja yhteiskunta*. 15.3.1893.

⁹⁰ Relander 1892, 113.

⁹¹ Pöyhönen 1992, 39.

⁹² Nora Pöyhösen luonnos kirjeestä Oulun läänin talousseuralle 15.5.1892. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.; Oulun läänin talousseuran kirje Nora Pöyhöselle Haapavedelle 24.5.1892.

⁹³ Nora Pöyhösen luonnos kirjeestä Oulun läänin talousseuralle 27.3.1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

⁹⁴ Oulun läänin talousseuran kirje rouva Nora Pöyhöselle 1.2.1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto. Eb:1. KA.

⁹⁵ Malkavaara 2010, 35.

Maiju opiskeli Helsingin pedagogisessa keittokoulussa⁹⁶, ja hänestä tuli myöhemmin koulun johtajatar äitinsä jälkeen⁹⁷. Perheen kiinnostus asiaa kohtaan oli selvästi nähtävissä. Koulun tie ei kuitenkaan ollut helppo. Hakijoita kasvitarha- ja keittokouluun oli enemmän kuin tarpeeksi⁹⁸, ja koulu herätti paljon huomiota. Se oli Pohjois-Suomen ainoa vastaava koulu, eikä samankaltaisia ollut muuallakaan Suomessa paljoa. Kuuluisuus ei kuitenkaan taannut hyväksyntää seurakuntalaisten keskuudessa eikä taloudellista menestystä.

Koulun alkuvuodet olivat taloudellisesti vaikeat. Koulun ylläpito ei olisi missään tapauksessa onnistunut ilman valtion tukea, ja senkin avulla menot ja tulot menivät hädin tuskin tasan⁹⁹. Kasvitarhayhdistyksen suosio ei riittänyt lievittämään Haapaveden seurakuntalaisten epäluuloja. Kaikeksi onneksi Pöyhöset eivät olleet yksin puolustamassa koulunsa tärkeyttä. Piirilääkäri Konrad Relander ja Haapaveden kansakoulun opettaja Matti Kauppinen asettuivat tukemaan kasvitarha- ja keittokoulua. He olivat pitäjällä hyvin arvostettuja, minkä takia heidän sanansa painoi paljon.¹⁰⁰ Relander oli aiemminkin osoittanut olevansa kiinnostunut Nora Pöyhösen hankkeesta. Hän oli vuonna 1892 kirjoittanut puoltolauseen talousseuralle, jotta rovastinna saisi hakemansa apurahan¹⁰¹.

Haapavedellä olleiden tukijoiden lisäksi Nora Pöyhöselle oli paljon apua Europauksen perhetutuista. Kun hän lähti Helsinkiin selvittämään koulun perustamiseen tarvittavia lupia, hän törmäsi Gripenbergin aatelissuvun vesaan, Johannekseen. Johannes Gripenbergistä oli sattumoisin tullut juuri senaatin maanviljelystoimikunnan päällikkö, ja hän otti ilomielin hoitaakseen kouluun liittyneet paperityöt.¹⁰² Hänen avustuksellaan hakemus hoitui ilman sen kummempia ongelmia.

Johannes Gripenbergia suurempi vaikuttaja Noran elämässä oli kenties Johanneksen sisar Aleksandra Gripenberg. Aleksandra oli mukana Suomalaisen naisyhdistyksen perustamisessa. Yhdistys otti tavoitteekseen naisten siveyden ja taloudellisen ja

⁹⁶ Haapaveden kasvitarha- ja keittokoul. vuos.kert. 1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

⁹⁷ Kinos 1973, 270.

⁹⁸ Haapaveden kasvitarha- ja keittokoul. vuos.kert. 1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

⁹⁹ Haapaveden kasvitarha- ja keittokoul. vuos.kert. 1893. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

¹⁰⁰ Ruoff 2015, 66.

¹⁰¹ Konrad Relanderin puoltolause Nora Pöyhösen apurahahakemukseen 13.5.1892. Haapaveden emäntäkoulun arkisto Db:1. KA.

¹⁰² Ruoff 2015, 65.

yhteiskunnallisen aseman korottamisen.¹⁰³ Aleksandra Gripenberg oli innostunut Noran kouluhankkeesta, sillä yhdistyksen erityisessä tähtäimessä olivat talousopin ja puutarhaopetuksen edistäminen. Näiden tavoitteiden ilmentymänä toimi Aleksandra Gripenbergin toimittama aikakauslehti *Koti ja yhteiskunta*. Haapaveden kasvi- ja keittotarhakoulu sai muutamaan otteeseen tilaa lehdestä. Ensin ilmoitettiin sen perustamisesta¹⁰⁴, mutta myöhemmin kerrottiin tarkemmin koulun perustamisen taustalla olleista ajatuksista. Tämän jutun yhteyteen Gripenberg kirjoitti innostuneen ja ylistävän loppukaneetin, jossa hän toivoi Suomen Naisyhdistyksen perustavan samalla tavalla oppilaitoksia ympäri Suomea¹⁰⁵. Nora Pöyhösen koulun hän asetti esikuvan ja edelläkävijän asemaan.

Aleksandra Gripenbergin henkilökohtainen kiinnostus ei tarkoita, että Nora Pöyhönen olisi välttämättä ollut kiinnostunut juuri naisasialiikkeestä. Ruustinna itse ei tunnustautunut innokkaaksi liikkeen kannattajaksi, mutta hän edisti kuitenkin omalla toiminnallaan sen päämääriä. Kasvitarhakoulu tunkeutui hienovaraisesti alueelle, joka oli perinteisesti varattu vain miehille. Suomalaiset puutarhakoulut kouluttivat vain miehiä¹⁰⁶. Koulu tarjosi naisille mahdollisuuden hankkia tietoa puutarha-alalta. Nora oli myös hankkinut kotitalousopettajan pätevyytensä Helsingin Kasvatusopillisessa Keittokoulussa – koulussa, joka sattui olemaan naisyhdistyksen perustama¹⁰⁷.

¹⁰³ Malkavaara 2010, 26.

¹⁰⁴ *Koti ja yhteiskunta*. 15.3.1893.

¹⁰⁵ ”Käytännöllisiä kasvitarha- ja ruoanlaittokouluja naisia varten.”(pk.) *Koti ja yhteiskunta*. 15.3.1893.

¹⁰⁶ Pöyhönen 1992, 14.

¹⁰⁷ Malkavaara 2010, 26, 35.

3. HAAPAVEDEN KANSANOPISTO KANSAA VALISTAMAAN

Keski-Pohjanmaan kansanopisto Haapavedellä avasi ovensa 2.11.1896¹⁰⁸. Haapaveden maalaiskunta oli kohdannut paljon muutoksia sitten kansakoulun perustamisen. Asukasluku oli kasvanut ja koulutuksen tarve kohonnut sen mukana.¹⁰⁹ Yhä useampi lapsi tarvitsi kansakouluopetusta¹¹⁰, mutta myös kouluttamattomia aikuisia oli enemmän. Vapaa kansanvalistustyö oli nähtävissä jo Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulussa: koulu tarjosi kansakoululaitoksen ulkopuolisen mahdollisuuden hankkia oppia. Kansanopistot olivat samalla tapaa osa 1800-luvun lopulla syntyneitä, kansan sivistämiseen tähdännyttä oppilaitosten kenttää.

Kansakoulu aloitettiin yleensä 10–11-vuotiaana ja lopetettiin 14 ikävuoden tienoilla. Kouluikäisiksi kuitenkin laskettiin kaikki 10-16-vuotiaat lapset ja nuoret.¹¹¹ Vapaa kansanvalistustyö tiivistyi kansanopistoissa, jotka oli tarkoitettu kansakouluiän ohittaneille. Toisin kuin käsityökoulut ja kotiteollisuuskoulut, ne eivät niinkään pyrkinet väestön taloudellisten olojen kohottamiseen, vaan hengen ja ajatusten kirkastamiseen. Kyse oli paitsi sivistyksen lisäämisestä myös kansalaisyhteiskuntaan soveltuvan, suomalaisen kansalaisen luomisesta.¹¹²

3.1. Konrad Relanderin lahjoitus ja kansanopistohankkeen alkusysäys

Konrad Relander (myöhemmin Reijo Waara) aloitti Haapajärven piirin piirilääkärinä vuonna 1887¹¹³. Hän oli tuolloin vasta lääketieteen lisensiaatti ja kirjoitti myöhemmin väitöskirjansa Haapaveden kuntalaisten oloista. Väitöskirja kertoo Relanderin kiinnittäneen työvuosiensa aikana huomiota väestön terveyteen, elintapoihin ja yleisiin asenteisiin. Kaikista sairauksista huolimatta eniten huolta lääkärissä herättivät vuokralla asuneiden ihmisten henkinen ja fyysinen tila. Väitöskirjassaan hän kuvailee huolestuneesti mäkitupalaisen vaimon tavallista arkea, joka kuvauksen mukaan koostui

¹⁰⁸ Keski-Pohjanmaan kansanopiston kannattajayhd. perustavan kokouksen ptk. 23.3.1896. Haapaveden kansanopiston arkisto 24. KA.

¹⁰⁹ Relander 1892, 13.

¹¹⁰ Haapaveden kuntakokouksen pöytäkirja 12.4.1897. Haapaveden kaupungin I arkisto Ca 2. Haapaveden kaupunki (HKA).

¹¹¹ Halila 1949a, 371.

¹¹² Tuomisto 1991, 45.

¹¹³ Turunen 1996, 51.

lähinnä kerjäämisestä, juoruilusta ja toisten riesana olemisesta. Syynä tähän hän piti toimeettomuutta, joka aiheutti henkistä laiskuutta.¹¹⁴

Aiemmin samana vuonna Relander oli hakenut Oulun piirilääkärin virkaa, koska hänen poikansa tarvitsi koulupaikan¹¹⁵. Tuolloin hän oli kovasti miettinyt, mitä tekisi itse rakentamalleen Väinölän talolle, jossa perheen koti tuolloin sijaitsi. Rakastetun talon myyminen tuntui murheelliselta. 40-vuotissyntymäpäivänsä aamuna hän kuitenkin kohtasi valaistuksen: Väinölä piti lahjoittaa kansanopistotaloksi.¹¹⁶ Relander oli luonteeltaan uskonnollinen. Hän koki Jumalan osoittaneen hänelle, mitä talolle tuli tehdä. Samalla hän katsoi tulleensa asetetuksi tiettyyn rooliin.

Konrad Relander tunsu Jumalan ilmoittaneen, että hänen tuli toimia kristillisen etiikan mukaisesti ja levittää valoa sinne, mistä sitä uupui. Ihmisten elämä parantuisi, kun tiedon valo poistaisi pahuuden maailmasta.¹¹⁷ Relander kuvaili Väinölän taloa ahjoksi, josta valo virtaisi Haapaveden seudun ylle¹¹⁸. Kielikuva on osuva, sillä se kuvaa samanaikaisesti ajatusta kansan takomisesta uudeksi – tietämättömästä talonpojasta rationaaliseksi kansalaiseksi – sekä kristillisen valon levittämistä kärsivien ylle.

Tohtori Konrad Relanderin uskonnollinen suhtautuminen kansanopistotoimintaan on helposti ymmärrettävissä, sillä jo ajatus koulutuksesta paheita poistavana voimana on kristillissävytteinen. Kansanopistot olivat perimmäiseltä luonteeltaan kristillisiä. Kansanopistotoimintaa kiihkeästi ajaneiden suomenmielisten joukkoon kuului papiston edustajia¹¹⁹, ja joidenkin kansanopistojen ohjelmissa mainittiin niiden noudattavan kristillismielistä opetusohjelmaa¹²⁰. Kaikista vaikutusvaltaisimmin kannanotto asiaan kuitenkin tuli vuonna 1887, kun kansansivistysjärjestö Kansanvalistusseura linjasi, että Suomen kansanopistoja oli johdettava kristinuskoon sopivalla tavalla. Kansanvalistusseura ei itse saanut perustettua ensimmäisiä kansanopistoja, mutta se oli merkittävä vaikuttaja ja toiminnan valvoja.¹²¹

¹¹⁴ Relander 1892, 113–114.

¹¹⁵ Turunen 1996, 51.

¹¹⁶ ”Puhe Haapaveden kansanopisto-iltamasta 3.1.1896” *Kaiku*. 8.1.1896.

¹¹⁷ Tuomisto 2003, 45.

¹¹⁸ ”Puhe Haapaveden kansanopisto-iltamasta 3.1.1896” *Kaiku*. 8.1.1896.

¹¹⁹ Aaltonen 1991, 11.

¹²⁰ Keski-Pohjanmaan kansanopiston kannattajayhd. perustavan kokouksen ptk. 23.3.1896 24.

Haapaveden kansanopiston arkisto 24. KA.

¹²¹ Aaltonen 1991, 22.

Lääkäriviran suoma tieto väestön tilasta ja kristillinen vakaumus auttaa puutteesta kärsiviä ovat varmasti olleet merkittäviä syitä Konrad Relanderin päätöksen taustalla. Hänellä oli kuitenkin muitakin ajatuksia kuin pelkkä köyhien auttaminen. Koulutuksen lisääminen oli 1800-luvun lopun yleisesti hyväksytty ja helppo tapa toteuttaa köyhäinhoitoa, mutta kansanopistot eivät olleet Haapaveden alueella ensimmäinen vaihtoehto. Konrad Relander oli asiasta hyvin tietoinen, minkä hän mainitseekin kansanopistoiltamassa pitämässään puheessa¹²². Jo ennen kansanopiston perustamista Relander oli selkeästi perehtynyt ajatuksiin vapaasta kansansivistystyöstä. Hän tiesi, mille taholle talo kannatti lahjoittaa ja millaisia asioita lahjakirjassa vaatia.

Relander osoitti lahjakirjan Pohjalaiselle Osakunnalle.¹²³ Osakunnat olivat innokkaita kansanopistojen tukijoita ja perustajia.¹²⁴ Pohjalainen Osakunta oli kansanopistotoiminnan taholla erityisen ansioitunut, sillä se oli saanut perustettua jo kaksi kansanopistoa Pohjanmaalle.¹²⁵ Osakunnan toimikuntaan kuulunut Niilo Liakka oli Etelä-Pohjanmaan kansanopiston johtaja ja kansansivistystyön puolestapuhuja¹²⁶. Konrad Relander tiesi, millaisiin käsiin oli antamassa vakaumuksestaan syntyneen hankkeen.

Konrad Relander vaati lahjakirjassa, että opisto perustettaisiin viiden vuoden kuluessa. Haapaveden kunnalta hän vaati vuosittaisia avustuksia. Relander ei omien sanojensa mukaan epäillyt kansanopistohankkeen onnistumista Haapavedellä, mutta hän on kuitenkin lisännyt lahjakirjaansa määräyksen siitä, että hankkeen epäonnistuessa talo on myytävä ja rahat käytettävä kansanopiston rakentamiseen muualle.¹²⁷

3.2. Yhteisöllinen innostus – kansanopiston perustaminen

Kansanopistoja ei perustettu silkasta auttamisen ja sivistämisen halusta. Vapaan kansansivistystyön pohjalla olivat yhdistykset ja poliittinen liikehdintä, joka ei vielä ollut järjestäytynyt varsinaisiksi puolueiksi. Suomi koki monia muutoksia 1800-luvun aikana. Kansallinen herääminen sai valistuksen ja kansalaisaatteen nimeen vannoneet suomenmieliset nousemaan taistoon suomalaisen kulttuurin kehityksen puolesta.

¹²² ”Puhe Haapaveden kansanopisto-iltamasta 3.1.1896. *Kaiku*. 8.1.1896.

¹²³ ”Relanderin lahjoitus ja Haapaveden kunta” *Oulun ilmoituslehti*. 17.1.1894.

¹²⁴ Ahonen 2011, 436.

¹²⁵ Aaltonen 1991, 22.

¹²⁶ Turunen 1996, 55.

¹²⁷ ”Puhe Haapaveden kansanopisto-iltamasta 3.1.1896. *Kaiku*. 8.1.1896.

Suomenmielisten tapa edistää kulttuuria oli lisätä kansan koulutustasoa ja tiedon määrää.¹²⁸

Suomalaisten oppikoulujen perustamisen lisäksi erilaiset yleissivistävät luennot ja sivistysiltamat toimivat tiedon jakamisen lähteinä¹²⁹. Kansanopistot olivat osa luonnollista jatkumoa janalla, jossa sitä edelsivät kansakoulut ja suomenkieliset oppikoulut. Koulutuksen muotona ne erosivat selkeästi kahdesta edellä mainitusta, sillä kansanopistot oli suunnattu nuorisolle ja aikuisille varsinaisen koulutyön ulkopuolella.

Osittain ylioppilaiden ja muun sivistyneistön valistamisinnon taustalla oli tietysti aito halu edistää kansan koulutustasoa. Monet kansallisaatteen nokkamiehistä olivat innokkaita, mutta taitamattomia. Heillä ei ollut todellista tietoa siitä, miten vähäosaisten oloja olisi voinut parantaa.¹³⁰ Ajan käsitykseen liittyi ajatus siitä, että köyhyys oli tavallaan oma valinta. Jokainen saattoi omilla hengenlahjoillaan ja työteliäisyydellään parantaa olojaan siinä yhteiskuntaluokassa, johon kuului. Sivistyneistön tehtäväksi jäi siis antaa eväitä tähän itsensä sivistämisen prosessiin tarjoamalla riittävä koulutustaso. Keski-Pohjanmaan kansanopistoon perustettiin tätä tarkoitusta varten varattomia oppilaita avustava rahasto¹³¹. Samaan tapaan myös muutamia vuosia aiemmin perustettu Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu halusi mahdollistaa opetuksen myös kaikista vähävaraisimmalle väestölle¹³².

Pyyteettömien halujen lisäksi taustalla piili myös pelko siitä, mihin suuntaan suomalainen yhteiskunta oli kehittymässä. Suomen talous kasvoi vauhdilla, ja maahan virtasi ulkomaista valuutta. Pääomaa alkoi kertyä sinne, missä sitä ei ennen ollut.¹³³ Samalla eliniän kohoaminen ja elinkeinojen murros kuitenkin lisäsivät tilattoman ja köyhän väestön määrää. Kansaa ei voinut enää pitää kouluttamattomana, vaan oli ryhdyttävä toimiin itsenäisen ja yhteiskunnan rajat tiedostavan kansalaisen luomiseksi. Koulutus vapauttaisi kansan ennakkoluuloista ja tekisi heistä rationaalisia olentoja.¹³⁴

Koulutuksella kansalaiset voitiin sosiaalistaa osaksi yhteiskuntaa. Enää talonpoikien ei tarvinnut olla säätyjen alin osa, vaan heidät suorastaan kuului saattaa osaksi

¹²⁸ Nieminen 2003, 109.

¹²⁹ Aaltonen 1991, 21.

¹³⁰ Aaltonen 1991, 45.

¹³¹ Keski-Pohjanmaan kannattajayhd. perustavan kokouksen ptk. 23.3.1896. Haapaveden kansanopiston arkisto 24. KA.

¹³² Pöyhönen 1992, 39.

¹³³ Meinander 2006, 130–131.

¹³⁴ Aaltonen 1991, 32.

kansalaisyhteiskuntaa. Suomenmieliset näkivät hyvän tilaisuuden edistää omaa aatettaan. Suurin osa kouluttamattomasta väestöstä oli suomenkielistä. Heille oli kehitettävä oppilaitoksia, jotka parantaisivat elinkeinomahdollisuuksia, mutta myös lisäisivät henkilön tietoja Suomen historiasta ja kielestä.¹³⁵ Kansanopistot syntyivät vastaamaan tähän tarpeeseen.

Keski-Pohjanmaan kansanopisto rakennettiin kristillisten ja suomenmielisten arvojen pohjalle. Kansanopistona se näyttää aluksi kohdentaneen opetustaan juuri nuorelle väestölle. 1800-luvulla kansanopistot tarjosivat opetusta kahdenlaisille ihmisryhmille: jatko-opetusta tarvitseville nuorille ja jo kouluiän ylittäneille, ilman kansakouluopetusta jääneille.¹³⁶ Kansanopistoissa oli yleensä peruskurssit kansakoulun oppimäärää korvaamaan, mutta sen lisäksi ne tarjosivat oppia käytännön aloilla. Keski-Pohjanmaan kansanopistossa oli aluksi peruskurssien lisäksi isäntä- ja emäntäkoulu¹³⁷. Kansanopistoa perustettaessa toivottiin Haapaveden kunnan myöntävän avustusta juuri nuoriso-opistoa varten¹³⁸. Isäntä- ja emäntäkoulu olivat eniten hyödyllisiä nuorille ihmisille, jotka olivat juuri astumassa nuoruuden ikävaiheesta aikuisuuteen.

Kansanopistoja ei alkuperäisessä muodossaan perustettu varsinaista aikuisopetusta varten. 1800-luvulla kouluiän ylittäneiden koulutuksessa oli kyse juuri vapaasta kansanvalistustyöstä, eikä niinkään varsinaisesta kouluttamisesta ammattiin. Koulutuksen tehtävä oli eväiden antaminen loppuelämää varten, mutta samalla se tarjosi yksilölle mahdollisuuden laajentaa ajatteluaan. Kansanvalistustyön tärkeimpänä hedelmänä oli mahdollisuus jatkuvaan itsensä kehittämiseen ja koko elämän ajan kestävään oppimiseen.¹³⁹ Käytännössä kansanopistojen kautta haluttiin saavuttaa nopeita koulutuksen tuomia hyötyjä¹⁴⁰. Kansakoulussa opiskelevien lasten tulokset alkaisivat näkyä vasta vuosikymmenien päästä.

Julkisessa keskustelussa esitettiin mielipiteitä siitä, minkä ikäiset ihmiset ovat vielä kykeneviä omaksumaan tietoa. Niin sivistyneistö kuin kansa epäilivät, että vanhempi työväestö olisi kykenemätöntä oppimaan uutta.¹⁴¹ Keski-Pohjanmaan kansanopiston tapauksessa asenne oli erilainen. Kansanopiston kannattajayhdistyksen perustavassa

¹³⁵ Jalava 2011, 76.

¹³⁶ Ahonen 2011, 430.

¹³⁷ Kinos 1973, 273.

¹³⁸ "Relanderin lahjoitus ja Haapaveden kunta" *Oulun ilmoituslehti*. 17.1.1894.

¹³⁹ Tuomisto 1991, 44.

¹⁴⁰ Ahonen 2011, 434.

¹⁴¹ Ahonen 2011, 431.

kokouksessa pohdittiin suuntaviivoja ja säännöksiä tulevalle opistolle. Kokouksen puheenjohtajaksi nimitetty Konrad Relander oli vakaasti sitä mieltä, että alle 18-vuotiaita henkilöitä ei tulisi ottaa oppilaiksi.

Kokousväen yleisen mielipiteen mukaan vain riittävä elämäkokemus ja kehitystaso takasivat henkilön sopivuuden kansanopistoon. Eräs maisteri totesikin, että mitä vanhempi oppilas, sitä enemmän hän hyötyisi kansanopiston opetuksesta.¹⁴² Tokaisu on selkeästi ristiriidassa ajan yleisen mielipiteen kanssa. Pohjanmaalla ja Haapavedellä koettiin suureksi ongelmaksi kouluttamaton tilaton väestö, joten juhlavissa puheissa on pyritty tarjoamaan ratkaisua kuntalaisia huolestuttavaan ongelmaan.

Haapaveden kansanopiston perustamista ajoi sivistyneistö: Haapaveden entinen piirilääkäri Relander, kirkkoherra Pöyhösen perhe ja Pohjalainen Osakunta veivät etunenässä hanketta eteenpäin. Kansanopistohanke paljasti kuitenkin selkeästi asennemuutoksen, joka oli tapahtunut 1870–1880-lukujen aikana. Kansakoulu oli alkanut juurtua maalaiskuntiin, mikä oli poistanut kansan ennakkoluuloja koulutusta kohtaan, sillä koulun perustamisen yhteydessä nähty talonpoikaiston into koulutuksen levittämiseen näyttäytyi jälleen. Haapaveden asukkaat osallistuivat innolla opiston rakentamiseen. Kansanopiston perustamista suunnittelemaan kokoukseen saapui edustajia niin Haapaveden kirkonkylältä kuin syrjäkylistäkin¹⁴³.

Käytännössä kansanopistot perustettiin yksittäisten kansalaisten tuella, varainkeruulla ja kannattajayhdistyksiä perustamalla. Valtionapua opistoihin ei ainakaan ensimmäisinä vuosina saatu. Keski-Pohjanmaan kansanopiston rahoitus oli monipuolista. Pohjalainen Osakunta keräsi Väinölästä vuokratuloja kansanopiston perustamista edeltäneinä vuosina, minkä jälkeen rahaa kerättiin erinäisten iltojen, kuten arpajaisten, yhteydessä.¹⁴⁴

Suurin pääoma tuli kuitenkin kannattajayhdistykseltä, jonka saaminen alkuun oli vaikeaa. Kannattajayhdistykset koostuivat hanketta kannattamaan sitoutuvista vapaaehtoisista henkilöistä, jotka maksoivat vuosittaisen kannatusmaksun.

¹⁴² Keski-Pohjanmaan kansanopiston kannattajayhd. perustavan kokouksen ptk. 23.3.1896. Haapaveden kansanopiston arkisto. KA.

¹⁴³ ”Puhe Haapaveden kansanopisto-iltamasta 3.1.1896” *Kaiku*. 8.1.1896.

¹⁴⁴ Turunen 1996, 58.

Kansanopistohanke oli kaatua kannattajasitoumusten puutteeseen. Tohtori Konrad Relander käytti hyväksi suhteitaan ja kiersi ympäri Oulua keräämässä kannattajia.¹⁴⁵

Tehtävä ei ollut helppo, sillä oululaiset kokivat Keski-Pohjanmaan kansanopiston kilpailijana omalle Limingan kansanopistolle. Kannattajia kuitenkin saatiin sekä Oulun että Haapaveden lähikunnista.¹⁴⁶ Oulun kaupunki suostui lisäksi myöntämään kansanopistolle avustusta anniskeluyhtiönsä tuottamista varoista¹⁴⁷. Rahoituspohjan moninaisuus kertoo eri yhteiskuntaluokkien halusta edistää opiston perustamista. Samalla myös läänien tasolla oltiin innostuneita koulutustason nostamisesta.

¹⁴⁵ Mikkonen 1948, 111; Turunen 1996, 65.

¹⁴⁶ Turunen 1996, 65.

¹⁴⁷ Keski-Pohjanmaan kansanopiston joht.kun. kokouksen ptk. 6.10.1896. Haapaveden kansanopiston arkisto 24. KA.

Loppulause

Haapaveden koulujen kehitys heijastaa koko Suomen suuruhtinaskunnan alueella tapahtuneita muutoksia niin ajatusten kuin yhteiskunnankin tasolla. Maaseudun vaurastuminen tekniikan kehityksen myötä sekä kunnallishallinnon syntyminen toivat lisää valtaa talonpoikaisväestölle. Lukuisat eri aatteet pyrkivät sivistämään aiemmin koulutuksen ulkopuolelle suljettuja ryhmiä. Tuloksena oli laaja kaarti erilaisia opinahjoja, jotka antoivat niin perusopetusta kuin oppia käsityötaidoissa. Oleellisinta kuitenkin oli, että Suomen sivistyneistö tuli toiminnallaan synnyttäneeksi pohjan suomalaiselle kansalaisyhteiskunnalle. Ilman tuota pohjaa suomalainen työ- ja maalaisväestö ei olisi noussut kohottamaan omaa sivistystasoaan.

Vuosina 1870-1896 Haapaveden maalaiskunta osoitti huomattavaa kiinnostusta koulutuksen edistämiseen. Vuonna 1870 perustettu kirkonkylän kansakoulu oli Pyhäjokialueen ensimmäinen ja yksi ensimmäisiä kansakouluja Oulun läänin alueella. Haapaveden kirkonkylän kansakoulun taustalta ei löydy tietoa henkilöistä, joita voitaisiin pitää koulun perustajina. Koulun perustamisprosessissa on varmasti ollut mukana siitä erityisesti innostuneita henkilöitä, mutta alkuperäislähteistä ei löydy heistä tietoa. Haapaveden ensimmäisestä kansakoulusta muodostui ajalleen hyvin tyypillinen koulu, mutta sen perustamisprosessi oli kaikkea muuta kuin tavanomainen. Haapavedellä oltiin huolestuneita kansakoulun tuomista kuluista, mutta siitä päästiin yli suhteellisen vaivattomasti, toisin kuin monissa muissa Suomen kunnissa. Vain neljä vuotta kansakouluasetuksen antamisen jälkeen pieni Haapaveden maalaiskunta oli jo yksi Oulun läänin harvoista kansakoulukunnista.

Kirkonkylän kansakoulun perustamisen jälkeen kansakoulukehitys pysähtyi muutamien vuosikymmenien ajaksi. Haapaveden kuntalaiset olivat epäluuloisia kansakoulua kohtaan: se maksoi ja vei lapset pois tuottavan työn ääreltä. Toisaalta oli kyse henkisestä vastarinnasta, sillä kansakoulu rikkoi perinteisen jaottelun aikuisuuden ja lapsuuden välillä. 1890-luvulla kansakoululaitos alkoi vakiutua kuntaan. Haapavesi ryhtyi järjestelmällisesti suunnittelemaan uusien kansakoulujen perustamista kunnan syrjäisiinkin osiin. Haapaveden kuntalaiset olivat jopa ylpeitä siitä, että heidän paikkakunnallaan toimi niin monta erilaista opinahjoa.

Kansakoulun perustamisen jälkeen seuraava koulu oli ruustinna Nora Pöyhösen perustama ja pitkään johtama kasvitarha- ja keittokoulu. Koulu oli omana aikanaan poikkeuksellinen, sillä perustamisajankohtana vuonna 1893 Suomessa oli vain yksi vastaava oppilaitos. Aiemmin kasvitarhaviljelyn harjoittamista Pohjois-Suomessa oli pidetty lähes mahdottomana kylmän ilmanalan vuoksi. Nora Pöyhönen kuitenkin ajatteli, että kyse oli pikemminkin taidosta ja asenteesta kuin huonoista viljelyolosuhteista. Ajatuksen siivittämänä Nora aloitti ensin kasvitarhayhdistyksen kansakoululapsille. Kasvitarhayhdistys johti ajatukseen oman koulun perustamisesta.

Kasvitarha- ja keittokoulua ei olisi perustettu ilman Nora Pöyhösen henkilökohtaista kiinnostusta asiaa kohtaan. Häneen vaikuttivat myös monet 1800-luvun aatteista. Rovastin vaimona ja papin tyttärenä Nora oli hartaan uskonnollinen, ja halusi vakaasti auttaa vähävaraisempaa väestöä. Hän uskoi, että opettamalla nuoria naisia hän voisi muuttaa Haapaveden kunnan tilannetta. Kasvitarhaviljely tarjosi naisille mahdollisuuden hankkia lisätuloja ja lisätä omavaraisuuttaan. Samalla opiskelu sitoi heidät jatkuvan työnteon ja toimeliaisuuden piiriin.

Nora Pöyhösen perheen lisäksi hanketta kannattivat Haapaveden kansakoulun opettaja Matti Kauppinen ja Oulun piirilääkäri Konrad Relander. Kahden vaikutusvaltaisen miehen tuki oli tarpeen, sillä kasvitarha- ja keittokoulu sai osakseen epäilyksiä. Kasvitarhaviljely oli Suomen alueella yleisesti tuntematonta, joten Haapaveden kuntalaiset eivät oikein ymmärtäneet sen tarjoamia hyötyjä. Oulun läänin talousseura tuki avustuksilla Nora Pöyhösen pyrkimyksiä edistää kasvitarhaviljelyä alueella.

Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu ja Keski-Pohjanmaan kansanopisto lähtivät liikkeelle sivistyneistön halusta parantaa Haapaveden oloja ja kohottaa kansan osaamistasoa. Nora Pöyhönen ja Konrad Relander olivat mukana kummankin opinahjon perustamisprosessissa. Haapajärven alueen piirilääkärinä Relander oli huolestunut väestön terveydentilasta. Erityisesti huolta hänessä herätti väestön koettu laiskuus ja velttous. Köyhyys ja epätasa-arvo olivat seurausta oman aktiivisuuden puutteesta, joten koulutuksella voitiin myös korjata yhteiskunnan epäkohtia. Samalla kyse oli myös Suomen kansan takomisesta uudeksi. Rationaalinen ja sivistynyt Suomen kansa ottaisi suomalaisuuden omakseen. Konrad Relander koki Jumalan asettaneen hänet tehtävään.

Tohtori Konrad Relander aloitti Keski-Pohjanmaan kansanopiston perustamisen, vaikka jättikin varsinaisen työn Pohjalaisella Osakunnalle. Perustamisvaiheessa mukaan tuli

paljon ihmisiä Haapavedeltä ja sen lähikunnista. Keski-Pohjanmaan kansanopisto oli ensimmäinen osoitus siitä, että koulutus oli juurtumassa Haapaveden kuntaan.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Painamattomat lähteet

KANSALLISARKISTO, Oulu (KA)

Haapaveden emäntäkoulun arkisto

Oulun läänin talousseuralta saapuneet kirjeet 1892–1952

Vuosikertomukset 1894–1931

Sekalaiset asiakirjat

Haapaveden kasvitarhayhdistyksen arkisto

Kasvitarhayhdistyksen pöytäkirjat 1892–1892

Haapaveden kansanopiston arkisto

Johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1896–1943

Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

Haapaveden piispantarkastuspöytäkirjat 1855–1979

Haapaveden seurakunnan arkisto

Tilastolliset tiedot kansanopetuksesta 1870–1883

HAAPAVEDEN KAUPUNGINARKISTO (HKA), Haapavesi

Haapaveden kaupungin I arkisto

Kuntakokousten pöytäkirjat 1868–1888

Kuntakokousten pöytäkirjat 1889–1899

II Painetut lähteet

1. Lähdekirjallisuus

Relander, Konrad 1892: *Terveyshoidollisia tutkimuksia Haapajärven piirilääkäripiiristä. 1, Terveysteen vaikuttavien olosuhteiden ja tapojen ynnä yleisen terveystkannan valaisemiseksi Haapaveden kunnassa*. Helsingin yliopiston väitöskirjoja. Suomen keisarillisen Aleksanterin Yliopiston Lääketieteen tiedekunnan väitöskirja.

2. Sanoma- ja aikakauslehdistö

Kaiku 1896–1897

Koti ja yhteiskunta 1893

Oulun ilmoituslehti 1894

Oulun Wiikko-Sanomia 1870

III Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Rainer 1991: ”Fennomaanit kansansivistystyössä: Vapaan kansansivistystyön synty Suomessa” *Valistus, sivistys, kasvatus: vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja*. 10-29. Kansanvalistusseura.

Ahonen, Kirsi 2011: ”Aikuiset opintiellä” *Valistus ja koulupenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. 430-467. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Halila, Aimo 1949a: Suomen kansakoululaitoksen historia osa I. Suomalainen tiedeakatemia.

Halila, Aimo 1949b: Suomen kansakoululaitoksen historia osa II. Suomalainen tiedeakatemia.

Hyvärinen, Jorma 1973: ”Kuntakokousten aika 1866-1918” *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt II*. 513-531. Haapaveden kunta ja seurakunta, Haapavesi.

Ikonen, Risto 2003: ”Kasvatus ja olemassaolon taistelu” *Kasvatushistoria nyt – makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*. 129-146.

- Jalava, Marja 2011: ”Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta” *Valistus ja koulupenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. 74–94. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kinos, Heikki 1970: *Kansakoulu Haapavedellä 1870–1970*. Keski-Pohjanmaan kirjapaino Oy, Ylivieska.
- Kinos, Heikki 1973: ”Haapavesi Pyhäjokialueen koulukeskuksena” *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt II*. 249–285. Haapaveden kunta ja seurakunta, Haapavesi.
- Lappalainen, Jussi T. 2002: *Haluatko historiankirjoittajaksi?* Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lipponen, Päivi 2003: ”Kansakouluaste saapuu Kuopion maalaiskuntaan” *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. 62–77. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Malkavaara, Matti 2010: *RUUSTINNA NORA PÖYHÖNEN: Suomalaisen puutarhaneuvonnan ja –koulutuksen äiti*. Pro gradu-tutkielma. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta.
- Markkola, Pirjo 2008: ”Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa” *Tutkijan kirja*. 168–177. Vastapaino, Tampere.
- Meinander, Henrik 2006: *Suomen historia: linjat rakenteet käännekohdat*. WSOY, Helsinki. Toinen painos.
- Mikkonen, Viljo 1948: ”Haapaveden kansanopisto” 110-116. *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt I*. 30–68. Haapaveden Nuorisoseurapiiri, Haapavesi. Uudelleenjulkaissut näköispainoksena Haapavesi-Seura 2007, Haapavesi.
- Nieminen, Marjo 2003: ”Köyhälistö ja koulutus 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa” *Kasvatushistoria nyt – makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*. 109–128. Suomen kasvatustieteellinen seura.

- Ojakangas, Mika 2003: ”J.V. Snellman ja kansallinen kasvatus” *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. 47–61. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Pöyhönen, Anja 1992: Sata vuotta ruustinnan koulua. PS-paino, Haapavesi.
- Ruoff, Eeva 2015: ”Nora Pöyhönen – puutarhaviljelyn tienraivaaja” *Naisten aika, Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*. 61–74. Gaudeamus, Helsinki.
- Ruokonen, K.A. 1948: ”Kasvatus- ja opetustoimintaa” 104–109. *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt I*. 30–68. Haapaveden Nuorisoseurapiiri, Haapavesi. Uudelleenjulkaissut näköispainoksena Haapavesi-Seura 2007, Haapavesi.
- Sariola, A.J. 1948: ”Haapaveden seurakunnan vaiheita ja toimintaa” *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt I*. 30–68. Haapaveden Nuorisoseurapiiri, Haapavesi. Uudelleenjulkaissut näköispainoksena Haapavesi-Seura 2007, Haapavesi.
- Toivanen, A. 1948: ”Kunnallisen elämän vaiheita vuodesta 1866 alkaen” *Haapaveden kirja – Haapavesi ennen ja nyt I*. 69–84. Haapaveden Nuorisoseurapiiri, Haapavesi. Uudelleenjulkaissut näköispainoksena Haapavesi-Seura 2007, Haapavesi.
- Tuomisto, Jukka 1991: ”Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallinen kehitys” ” *Valistus, sivistys, kasvatus: vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja*. 30–69. Kansanvalitusseura.